

KÖNYVEK

Zombory Máté

KOVÁCS ÉVA (SZERK.): MI ÚJSÁG A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI SZOCIOLÓGIÁBAN?

A lengyelországi, a magyarországi, a romániai, a szerbiai
és a szlovákiai szociológia a kilencvenes években
(Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002)

PhD-hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem
H-1118 Budapest, Pázmány P. sétány 1/a.; e-mail: mate.zombory@yahoo.com

Nehéz eldönteni, hogy megkönnyíti, vagy inkább nehezíti a recenzens dolgát, ha a bemutatásra váró kötet elő- vagy utószavában a szerző az adott munka szinte összes lehetséges kritikai megközelítésére reflektál. A Kovács Éva szerkesztette *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában?* címet viselő, és a régió szociológiáinak kilencvenes évekbeli állapotát feltáró tanulmánykötettel ez a helyzet, úgyhogy érdemes is egy pillanatra átadni a szót a szerkesztőnek: *Abból indultunk ki, hogy a szociológia tudományos diskurzusát elsősorban az egyetemek és a folyóiratok „termelik” és ellenőrzik, így a tanrendekben, a szakdolgozatok, doktori disszertációk tematikájában, a szakmai folyóiratokban kitapinthatóak a főbb irányzatok és változások. Hangsúlyoztuk továbbá, hogy a szociológia mint tudomány változása áll a középpontban, tehát nem kerültek be mintánkba az alkalmazott szociológia módszereit használó piac- és közvélemény-kutató intézetek ... Harmadrészt, noha tudjuk, hogy tudományunk állapota a leggyakrabban identitásproblémaként tematizálódik a kérdéssel foglalkozó tanulmányokban (hol a szociológia, a szociológus helye az ezredforduló Kelet-Közép-Európájában?), mi ezt a kérdést közvetlenül nem kívántuk feltenni.* (9)

A tanulmányok a fentieknek megfelelően kvantitatív és kvalitatív módszerekkel közelítenek tárgyukhoz. A kötet szerzői közül néhányan az egyes vizsgált országok (sorrendben Lengyelország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia) főbb, szám szerint két folyóiratának tematikus elemzését végezték el tartalomelemzéssel, választ keresve arra a kérdésre, hogy mely témák milyen mértékben foglalkoztatták az egyes országok szociológusait a kilencvenes években. Érdekes módon azonban a tanulmányok szerzői közül nem mindenki élt ezzel a módszerrel, ami kérdésessé teszi, az ilyen esetekben vajon tényleg a legnépszerűbb témák és módszerek alkották-e a vizsgálat tárgyát. Az egyes tanulmányok ugyanakkor (és kivétel nélkül) a kiválasztott két folyóirat hasábjain artikulálódó szociológiai diskurzust vetették alá elemzésnek.

Az érdeklődő számára fontos tanulságokkal szolgálhat megismerni a régió szociológusainak tudományos érdeklődését – mi több, magukat a szociológusokat, hiszen talán

megkockáztatható, hogy a szakma hazai képviselői többségében képtelenek lennének felsorolni, mondjuk két kortárs román szociológus nevét. Noha az elemzendő folyóiratok kiválasztása némely esetben önkényesnek tűnik, illetve az egyes kutatók munkái változó színvonalúak, az olvasó kedvére válogathat az olyan társadalmi problémák szociológiai megközelítésiben, amelyek a posztszocialista országokban egyaránt jelentkeztek a kilencvenes években. Így érdemes kiemelni a Gyurgyák László jegyzete *Szlovákia-tanulmányt*, amelyben egy érdekes elméleti kísérlettel ismerkedhetünk meg, amely az államszocialista korszak mentalitásának továbbélését igyekszik szociológiailag megragadni. A Ján Stena nevéhez köthető reziduális csoport-elmélet szerint, e csoport egységét nem az állampárthoz kötődő egykori személyes kapcsolat határozza meg, hanem *a transzformációs folyamat által létrehozott realitással kapcsolatos vélemények és attitűdök hasonlósága jellemzi.* (236) A reziduális csoportot ezért képtelenség a szociális státusz vagy a demográfiai jellemzők alapján meghatározni. De ugyanígy általánosnak mondható a kilencvenes évek szociológiájának hagyománykeresése és -teremtése az említett országokban. Említést érdemel a lengyel élettörténeti hagyomány a maga ötletes önéletrajz-pályázataival, illetve a romániai Gusti-iskola.

Megtudhatjuk továbbá, hogy a kvantitatív és kvalitatív módszerek elkötelezett hívei között régóta folyó versengés nem feltétlenül a pénz- és elemezhető adathiány következtében dőlhet el az utóbbiak javára. Míg a tudományosság kritériumait vagy a nemzetközi versenyképesség zálogát a legtöbb esetben a statisztikai elemzési eljárások jelentik a szociológusok számára, addig Lengyelországban a kvalitatív megközelítés régi hagyományokhoz igazodva (gondoljunk csak Znaniiecki lengyel parasztjaira) vált népszerűbbé a mennyiségi elemzéseknél. Gombos Gyulának a „lengyel szociológiáról” írt tanulmánya informatív, egységes, így akár önálló publikációként is megállja a helyét.

A kötetben példákat találhatunk az egyes társadalmi jelenségek gyümölcsöző interdiszciplináris megközelítéseire, és nem utolsósorban a szociológus státuszának kérdésére adott különféle válaszokra. Előbbire kitűnő példa a „lengyel szociológia” regionalizmus-diskurzusa, utóbbira a Magyarországról szóló tanulmány, amelynek gerincét a szociológus szerepét problematizáló tolmácsvita és az ebből kinőtt, a nyugati és keleti szociológia viszonyát taglaló gyarmatosító-vita elemzése adja.

Végezetül bepillanthatunk olyan szakmai vitákba, amelyek egy szociológus számára mindenképpen relevanciával bírnak, legyen szó a posztszocialista országokban élő szociológusok nemzetközi versenyképességéről vagy akár a „gender-szociológia” kérdéseiről. Külön tanulságokkal szolgál a „szerb helyzet” elemzése: létezhet-e szociológia egy olyan társadalomban, amelyben hosszan tartó háborús állapotok uralkodnak, amikor tudományos fellépés és politikai megszólalás alig különböztethető meg egymástól. Az mindenesetre kiderül a szóban forgó tanulmányból, hogy még a szociológiai diskurzus azonosítása is komoly nehézségekbe ütközik.

Noha a szerkesztő az *Előszóban* a kötet hiányosságaként jelöli meg, hogy a kutatás fókuszában „nemzeti szociológiák” álltak, mindez azon a zavaró tényen nem változtat, hogy az egyes tanulmányok a szociológiai diskurzusokat egymástól elszigetelve kezelik. És ez nem csupán arra a problémára vonatkozik, amelyre Gombos Gyula egy lábjegyzetében reflektált: *Talán jobb lenne úgy fogalmazni, hogy Lengyelországban nem egy szociológia van (vagyis a „lengyel szociológia” egy nagyon tisztázatlan fogalom), hanem szociológiák vannak, mind kutatóműhelyek, mind az elméleti és módszertani*

orientációk tekintetében. Másrészt mitől lengyel az a bizonyos szociológia? Attól, hogy Lengyelországban művelik, vagy attól, hogy akik művelik, lengelek, vagy, hogy a lengyel társadalomról van szó stb.? Ki dönti el például, hogy Malinowski, Znaniecki, vagy Bauman mennyiben lengyel és mennyiben angolszász szociológus? (13: 2. lábjegyzet) Amint belemerülünk, mondjuk Szlovákia szociológiájának kilencvenes éveibe, a többi ország láthatatlanná válik, mi több, a kötet végén található összegző tanulmányban is egymás után kerülnek sorra a „nemzeti szociológiák”. A diskurzuselemzés módszere mindig feltételez egy olyan pozíciót a szövegmezőben vagy a fölött, amelyből az egyes állásfoglalások mindegyike áttekinthető. A kötet tanulmányaiban ez a pozíció eltérő helyeken található, ami növeli a kötet sokszínűségét, azonban megnehezíti az egyes szociológiák összehasonlítását: a lengyelországi nőmozgalom részletekbe menő ismertetését és a szerbiai bal-jobb vitát nehéz egy platformra helyezni. Létezik-e Kelet-Közép-Európai nézőpont a szociológiai diskurzusban? A kötet kimerítően tárgyalja azt a jelenséget, hogy e régió országainak szociológusai számára inkább a Nyugat a viszonyítási pont, és ebben a perspektívában a szomszédos államok nem kapnak helyet. Ezt a nézőpontot azonban mintha a kötet szerzői is magukévá tették volna.

Noha a tanulmányok címettje nincs megnevezve a kötetben – azon túl, hogy a recenzens tudomása szerint a kötet eddig csak magyarul jelent meg –, gyanítható, hogy a magyar közönségnek szól. Erre lehet következtetni abból, hogy nevesített network-elemzéssel egyedül a magyarországi szociológiai diskurzus vizsgálója él – könnyen belátható, hogy ebből a névsorból egyedül a magyarországi szociológiát behatóan ismerő olvasó tud csak következtetéseket levonni. Remélhetőleg a közeljövőben megjelenik majd egy angol fordítás, ami hozzáférhetővé teszi a tanulmányokat a többi érintett számára is (bár az írások egyik érdekes tanulsága, hogy a lengyel és szlovák szociológusok idősebb generációjából sokan a nyugati szakirodalmat a mai napig oroszul olvassák).

A kutatók koncepciójuk szerint az egyes országok szociológiai diskurzusainak trendjeit az örökség-utánzás-felfedezés értelmezési keretében helyezték el: Örökségnek a nemzeti – és elsősorban az 1945 utáni – szociológiai gondolkodás fennmaradását neveztük, utánzásnak a „nyugati” szociológiák másolását, követését és adaptálását, felfedezésnek pedig a saját tudományos erőforrások kreatív felhasználását: új elméletek és módszertani irányok alkalmazását. (7) Az országok szerteágazó diskurzusaiból e modell alapján választották ki a szerzők azokat a vitákat, amelyekkel részletesen foglalkozni kívántak. Az egységes kutatói álláspont hiányában azonban ki-ki a maga módján döntött, hogy egy örökség-utánzás vagy éppen egy utánzás-felfedezés trendet vizsgál-e meg részletesebben a diskurzusanalízis során. Ki a Kuhn-i paradigma-fogalom segítségével igyekezett értelmezni ezt a fogalomhármast (a paradigma fogalmát következetesen a tudományos iskola szinonimájaként használva), ki intuitíve döntötte el, hogy egy tanulmány tartalma örökségnek, utánzásnak, és/vagy felfedezésnek minősül-e. Tagadhatatlan, hogy egy következetes, közös kutatói nézőpont érvényesítésével csökkent volna az egyes tanulmányok heurisztikai értéke, mi több, talán attól a lényeges tudástól is megfosztotta volna az olvasókat, hogy az egyes országok szociológusai számára mely problémák, megközelítések és módszerek a fontosak és relevánsak. Azonban a kötet forgatásakor akaratlanul olyan kérdések merülnek fel az olvasóban, hogy Mi a szociológia? Válságban van-e? Hol található?, amelyek noha némi frusztrációt is okozhatnak, megválaszolásuk (vagy annak legalább megkísérlése), úgy tűnik,

napjaink szociológusa számára elkerülhetetlen. A Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában? kérdés helyett ennek megfelelően egy másik, mélyebben megfogalmazódó kérdés lebegett a recenzens előtt: Létezik-e egyáltalán a címben megnevezett kelet-közép-európai szociológia? Lehet, hogy soha nem is létezett, csak a keleti tömb nosztalgiája késztet ilyen feltevésekre? Mindenesetre a vizsgált szociológiák mindegyikében, ha nem is mindig olyan hangsúlyos, diskurzusteremtő minőségben, mint a magyarországiiban, felbukkant a szociológiát világszerte érintő identitásproblematika. És könnyen belátható, hogy a posztszocialista országokban a szociológusokat azonos időpontban és nagyon hasonló formában vágta mellbe a kérdéssor: Ki vagyok én? Mit művelek? Mi a szerepem a hatalom, a társadalom felé és a szociológia nemzetközi porondján? Noha nyilvánvaló, hogy ezek a kérdések a világ majd minden szociológusát foglalkoztatják napjainkban, ez a közös kelet-közép-európai tapasztalat, ha lehet ilyet mondani, talán megfelelő talajt nyújtott volna egy egységesebb szempontrendszerű vizsgálathoz, amely az összehasonlítást azonos platformon teheti lehetővé. Mint az előszóban kiderül, a kötet szerzői nem éltek ezzel a választással, azonban az nem tudható meg az egyes szövegekből, hogy ezt az identitáskérdést miért nem kívánták közvetlenül feltenni.

A kötet ugyan explicit módon nem tárgyalja ezt a kérdést, mégis megválaszolja. Az összegző zárótanulmányban a szerkesztő a régió egyes szociológiai diskurzusaiban tapasztalható sajátosságokat veszi sorra, és azokat a helyi szociológiai hagyományok követésének és felhasználásának következményeként jelöli meg. E hagyományok közé nem csak azok a különbségek sorolhatók, amelyek a régió kommunizmusaiban az értelmiség általános helyzetéből fakadtak, hanem olyan tényezők is, mint például Lengyelország többközpontúsága Magyarország „tudományos vízfejével” szemben, vagy a háború előtti szociológiai törekvések vagy az elhúzódó háborúskodás Szerbiában. Mindezek fényében Kovács Éva kategorikusan jelentheti ki, hogy: *a vizsgált öt ország meghatározó diskurzusai saját utakon haladnak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy noha az egyes országok szociológiájáról beszélhetünk, a régió szociológiájáról semmiképpen.* (253)